

VOJISLAV KOŠTUNICA — KOSTA ČAVOŠKI, *Stranački pluralizam ili monizam, Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944—1949, Beograd 1983, 182 str.*

Kaže se da knjige imaju svoju sudbinu. U sredini gdje postoji razvijena društvena kritika, valorizacija je njihova značenja jednostavna. Usmena propaganda koja prati jednu još nepročitanu knjigu, u prostoru bez ažurne i samosvjesne kritike, zadobiva neslućene razmjere; i o pitanjima koja postavlja i o rješenjima koja nudi. To je poznati model stvaranja »tabu« tema i pitanja, pri čemu nije važno jesu li ta pitanja utemeljena, bitna i sukladna s predmetom istraživanja. Hrabrost postavljanja pitanja a osobito davanja »heretičkih« odgovora zasjenjuje bit tih pitanja i utoliko marginalno pokušava učiniti relevantnim. Razvijena društvena kritika, koje u nas nema, adekvatnom bi metodologijom smjestila takvu vrstu knjiga u njihove prave okvire, ukazujući na to da su za postavljanje pitanja bitni određeni temelji, te da nema nedozvoljenih pitanja, već da ta pitanja moraju počivati na onom što se uistinu dogodilo, a da znanost, osobito historijska, nije lamentiranje o tome što bi bilo da je bilo. Predmet istraživanja ovog rada jest razdoblje 1944—1949. u razvoju jugoslavenskog političkog sistema s naglaskom na višestranačkom sistemu koji je, po autorima, u tom periodu legitimno egzistirao. Uzimajući to vrijeme kao formativni period novoga političkog poretka u kojem su provedene dalekosežne promjene uslijed presudne tvoračke uloge političkog umijeća, autori su razvojnom linijom sukoba hegemone stranke — KPJ — i ostalih stranaka, nastojali analizirati prirodu toga političkog sistema i ostvarivanje osnovnih građanskih prava kao najmjerodavnijih elemenata za ocjenu nekoga političkog sistema (str. 8).

1. Već u uvodnoj napomeni autori naglašavaju da »onaj koji izlaže ono što je bilo i što jest, uvek kazuje neku priču, i to *svoju* (kurziv VK—ČK) priču u kojoj se pojedinačne činjenice navode, povezuju i razjašnjavaju shodno vlastitom razumevanju i izboru onog što je bitno« (str. 8). Utoliko je i izbor činjenica sam po sebi odgovor. Smještajući predmet istraživanja (koji je sam po sebi marginalnog značaja za povijest ovog prostora) u period čije granice nisu povijesno-politički utemeljene, autori su se zaista opredijelili za izbor onog što je po njihovu mišljenju bitno, implicitno određujući domete i ciljeve analize. Formativni period novoga političkog uređenja u Jugoslaviji ne započinje 1944. godine; ali izbor tog početka ukazuje na njihov pristup koji za ključne točke smatra sporazum Tito—Šubašić, te formalno konstituiranje JNOF-a.

Ukoliko bi analiza pretendirala na pristup koji uvažava konkretne historijske okolnosti, ona bi i formalno bila započela ranije, tj. 1941, kada novo političko uređenje počinje dobivati svoje oblike i sadržaj u vrijeme formiranja narodno-oslobodilačkih odbora kao organa nove revolucionarne vlasti. Međutim, ahistoričan i formalnopravni odnos prema predmetu istraživanja ne zahtijeva za analizu ni bliža ni dalja određenja socijalnih snaga koje u određenom povijesnom procesu sudjeluju, ni vremenske i prostorne okolnosti što ih uvjetuju.

Rukovodeći se provjeravanjem koncepta liberalne demokracije, poglavito na osnovi djelatnosti nekoliko, s historijskog aspekta, nebitnih političkih činilaca, u političkom i normativnom životu »tvoračkog« razdoblja 1944—1949, autori mjere, s aspekta klasične demokracije, »demokraciost« realnoga povijesnog revolucionarnog procesa koji je u to vrijeme na djelu u Jugoslaviji. Revolucija se ovdje shvaća tek kao način, sredstvo osvajanja vlasti, a ne kao totalitet odnosa. Ona (revolucija) po svojoj biti nužno i jest negacija građanskoga liberalnog koncepta demokracije i negacija tog svijeta uopće. Utoliko i konstitutivni elementi liberalnog koncepta — višestranački sistem, parlamentarizam i podjela vlasti — nisu ono što određuje demokraciost proleterske revolucije i na toj osnovi konstituirano političko uređenje. Međutim, po autorima, ono što nije demokratsko u smislu liberalnog koncepta demokracije nikako nije demokratsko, i na toj ravni, analiza staje, jer joj za postavljena pitanja nisu potrebni utemeljeni odgovori. Osnovno je polazište takvoga pristupa: po liberalnom shvaćanju demokracije nema bez utakmice političkih stranaka u kojoj se kristalizira razlika između većine i manjine (str. 19). U takvom sistemu vrijede pravila koja omogućavaju manjini slobodno zastupanje i širenje svojih pogleda uz nastojanje da mirnim putem, parlamentarnim izborima, i sama dođe na vlast. Kako po tom shvaćanju političke demokracije nema bez političkog pluralizma, a liberalnog pluralizma nema i bez stranačkog pluralizma, tamo gdje postoji stranački monizam — nema demokracije (str. 20). Ono što je po tom shvaćanju posebno važno, i za sam koncept i za predmet istraživanja autora, jest zaštita prava manjine: »[...] važna je ona tendencija u političkoj misli liberalizma koja je stalno isticala opasnost da se vladavina većine kao osnov same demokracije izvrgne u tiraniju većine. To je ideja da svaka tiranija predstavlja zlo, a da tiranija većine može biti još pogubnija od tiranije manjine, zato što otpor manjine čini još težim i beznadnijim« (str. 20). Postojanje više stranaka u sistemu nije istodobno i znak da je riječ o sistemu s opozicijom. Ukoliko se stranački život odvija u sjenci jedne stranke, opozicija egzistira na dva načina — kada postoji šansa da kad-tad osvoji vlast (to je sistem s predominantnom strankom) i kada ta šansa ne postoji (sistem s hegemonom strankom), jer hegemon stranka tolerira i dodjeljuje dio svoje vlasti podređenim strankama samo uz uvjet da ne potkopavaju njen položaj (str. 29). Taj drugi slučaj, prema mišljenju autora, modelski odgovara prirodi političkog sistema u Jugoslaviji 1944—1949. To su bitnija metodološka polazišta istraživanja V. Koštunice i K. Čavoškog. Utoliko ne nailazimo na određenje Narodnog fronta kao specifičnog društvenog pokreta čija se bit ne iscrpljuje u njegovoj antifašističkoj potki, već predstavlja, kao demokratsko okupljanje, izraz revolucionarnih previranja u jugoslavenskom prijeratnom i ratnom razdoblju. Opća naznaka o društvenim pokretima kao kolektivnim nastojanjima da se izazovu veće promjene u društvenim ustanovama (str. 12) tretira Narodni front tek kao formu savezništva, i to formu koju su, po instrukciji Kominterne, nametale komunističke partije

da bi osvojile i zadržale vlast, a u jugoslavenskim razmjerima, to je, po autorima, bio i jedini način da se neutralizira jaka tradicija političkog pluralizma na ovom prostoru, posebice u nekim njegovim razvijenijim dijelovima (str. 18). U ovoj knjizi nema ni situiranja osnovnih socijalno-političkih proturječnosti koje su dovele do tzv. »tvoračkog« perioda. Revolucija se shvaća kao oblik državnog uređenja; diktatura proletarijata po liberalnom konceptu jest diktatura. Kakva su bitna određenja toga pojma i elementi s tim u vezi, nisu neophodni činioci za koncept koji u demokraciji vidi tek njenu formu, a glavnim pitanjem smatra mogućnost smjene političke vlasti.

Izlaganje takvoga koncepta demokratskog uređenja i razvoja društva koje su zastupale građanske političke stranke (bez obzira što susrećemo u opoziciji i radničke i seljačke; one po svojoj vokaciji u tom vremenu jesu — građanske) zahtijevalo bi i minimum komparativne metode. To bi uz demokratski obuhvatilo i drugi »nedemokratski« koncept. Realizacija programa revolucionarnog preobražaja na jugoslavenskom prostoru prati se ovdje na osnovi »taktičkih skretanja« KPJ i »militantnosti« njezinih predstavnika (str. 60), dok se teorijska pitanja revolucionarnog pokreta iscrpljuju u poistovjećivanju lenjinizma i staljinizma, odvajanju Marxa od Lenjina, te preferiranju evrokomunističkog puta ostvarenja socijalizma (str. 22).

Light-motiv knjige o susretu i sukobu dva različita svijeta 1945. »koji se međusobno ne mogu razumeti niti uveriti u preimućstva vlastitog stanovišta« (str. 114) varira se na razne načine kao mogućnost dviju realnih alternativa prema kojima je mogao krenuti politički život nove Jugoslavije. Legitimitet građanskih političkih partija koje su na političku scenu doveli međunarodni pregovori i ništa drugo suprotstavlja se historijskom pravu revolucionarne partije koja je svoj legitimitet već potvrdila vodeći narodnooslobodilačku borbu.

2. Knjiga je podijeljena na ove dijelove: I. Karakter društvenih pokreta i stranačkog sistema, II. Preobražaj stranačkog sistema, III. Sredstva borbe političkih stranaka, IV. Važnija sporna pitanja u sukobima između Komunističke partije i opozicionih stranaka i V. Napuštanje ideje stranačkog pluralizma.

U prvom dijelu daju se opća određenja društvenih pokreta kao kolektiviteta bez čvrste organizacije nasuprot tretiranju Narodnoga fronta (u shvaćanju komunističkih partija) kao jedinstvenih organizacija. U prvi tip društvenih pokreta autori ubrajaju od 1919. naovamo opozicioni narodni pokret u kojem su sudjelovale demokratske stranke. Drugi dio — Preobražaj stranačkog sistema — koji govori o pozivima KPJ strankama i pojedincima da se uključe u NOB, te obliku postojanja Osvobodilne fronte do 1943, kao i konstituiranje JNOF-a dijelom i na koalicionoj osnovi, dokaz su, po autorima, da je KPJ priznavala legitimnost stranačkog pluralizma. To »taktičko lukavstvo« koje je po autorima bilo javne prirode, KPJ je upotrijebila da bi dobila međunarodnu podršku i lakše ostvarila svoju strategiju — »ostvarenje komunističke ideje u njenoj boljševičkoj varijanti«. Borba protiv stranačkog pluralizma, smatraju autori, vodila se prvo protiv opozicije izvan Narodnog fronta, da bi nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu bila nastavljena i protiv opozicionih strujanja u Narodnom frontu. U trećem dijelu autori obrađuju metode borbe hegemonne stranke, od kojih su osnovne — stvaranje širokih savezništava (NF), te metode neposrednog zastrašivanja i napada na političke protivnike i opoziciju (str. 87). Oblici djelovanja opozicionih stranaka, ističu autori, bili su bitno suženi (str. 101), uglavnom samo na parlament i njegova tijela, jer nije posto-

jala mogućnost organizacijskog širenja i javnog djelovanja. Najvažnija sporna pitanja u sukobima KP i opozicionih stranaka, ističe se u četvrtom dijelu, bila su osobito osnovne slobode i prava »[...] jer stvarna sadržina i praktička ostvarljivost osnovnih sloboda i prava predstavljaju najpouzdanije merilo moralne ispravnosti datog političkog poretka« (str. 125), te nezavisnost sudstva i krivično zakonodavstvo. U petom dijelu — Napuštanje ideje stranačkog pluralizma — tvrdi se da je ono u uskoj vezi s etabliranjem premoći političke uloge KPJ i njezinim osporavanjem legitimnosti stranačkog pluralizma već na polovici 1946 (str. 145). Tada KPJ i javno počinje zagovarati neminovnost jednostranačkog sistema. To osporavanje — ističu autori — nikada nije i zakonski regulirano, »štaviše, još manje je poznato da ovaj pluralizam, odnosno mogućnost udruživanja u različite (kurziv VK—KČ) političke stranke, nikada nije formalno (kurziv VK—KČ) ukinut, tj. da nisu donete ustavne i zakonske odredbe koje bi tu mogućnost izričito zabranjivale« (str. 175).

3. Osnovne teze te knjige koje su najvećim dijelom neodržive s obzirom na njihovu povijesno-političku utemeljenost jesu:

a) teza o političkom značenju opozicionih partija u vezi je sa shvaćanjem kontinuiteta političkog života od 1919. naovamo, te se utoliko dovodi u pitanje razmjerni broj predstavnika »velikih« (Demokratska stranka, Radikalna, Samostalna demokratska stranka, Zemljoradnička te Hrvatska republikanska seljačka stranka) i »malih« (Republikanska, Socijalistička, Socijaldemokratska stranka te grupa »Napred«) stranaka u Privremenoj narodnoj skupštini 1945 (str. 25). Značenje tih partija zanemaruje se, i u pogledu masovnosti partija, i u pogledu političkog karaktera njihovih programa, od kojih mnogi nisu bili na razini povijesnih događanja niti su priznavali neke od tekovina narodno-demokratske revolucije (nacionalni status Makedonaca, Crnogoraca, tadašnje federativno uređenje, nove revolucionarne organe narodne vlasti i dr.);

b) teza o Narodnom frontu Jugoslavije kao koalicionoj tvorevini i taktičkom odnosu KPJ prema Frontu temelji se na tome da je Osvobodilna fronta neko vrijeme imala koalicioni karakter, i na sudjelovanje IO HSS i SDS u JNOF-u Hrvatske. Jedinstveni narodnooslobodilački front bio je međutim specifičan ali jedinstven pokret masa koji je nastajao odozdo, a ne stranačkim dogovorima; uloga KPJ u njemu nikada nije dolazila u pitanje, jer je baš ona bila ta politička snaga koja je poticala, usmjeravala i politički oblikovala masovni pokret što je izrastao u prožimanju patriotskih socijalnih elemenata i nacionalne emancipacije;

c) teza o »prevari saveznika« podrazumijeva ravnopravnost obiju strana »u sporu«. Pozivajući se na legitimnost političkog pluralizma, koja je priznata u razgovorima Tita i Churchilla (»javna izjava i obaveza vodstva KPJ da neće uvoditi komunizam«, str. 48), nestanak građanskih partija iz političkog života nove Jugoslavije tumači se dramatski kao sukob dobra i zla, slabijeg i jačeg, bez ocjene udjela u značajnim povijesnim događanjima ovog prostora u periodu 1941—1945;

d) teza o Komunističkoj partiji Jugoslavije isključivo kao sekciji Kominterne, bez vlastitog identiteta, po čijoj je inicijativi stvoren NFJ— takav kakav je bio, te uređen poslijeratni sistem. Baš razvoj Narodnog fronta Jugoslavije kao specifične povijesno-političke pojave u liku općenarodnog pokreta i političke organizacije kao i izrastanje jugoslavenske revolucije osnivanjem revolucionarnih organa narodne vlasti — tek su neki od elemenata koji ukazuju na to da je

KPJ, iako sekcija Kominterne — što znači partija koja slijedi njene taktičko-strategijske pravce i iskustva oktobarske revolucije — razvijala vlastitu samobitnost, krećući putem koji je odgovarao unutrašnjim okolnostima;

e) teza o »sazrijevanju mudrosti« u KPJ. Autori misle na kasnije promjene u političkom sistemu koje su išle ka priznavanju različitosti i svojevrsnog pluralizma u političkom mišljenju i ilustriraju to Kardeljevim pluralizmom samoupravnih interesa — što po njima označava vraćanje »demokratskom jezgru čija je valjanost univerzalna« (str. 114).

Sam se je Kardelj, međutim suprotstavljao takvom pristupu i tendencijama da se problem dalje demokratizacije ovog društva tretira kao problem slobode za stranački pluralizam a ne kao problem slobode za pluralizam samoupravnih interesa¹, podrazumijevajući pod tim politički oblik diktature proletarijata — što je drugo ime za takvu vlast u kojoj radnička klasa i njezini dugoročni, historijski i neposredni interesi imaju neosporno vodeću ulogu u društvu. Najpogodnije razrješenje za konflikte i različitost interesa što izrastaju na tlu socijalističkih društvenih odnosa jest samoupravna demokracija izražena u pluralizmu samoupravnih interesa »to jest u demokratskim odnosima samog sistema socijalističkog samoupravljanja i samoupravnog demokratskog razvoja delegatskog sistema, a ne mora da traži svoj izraz u stvaranju političkih partija.«²

f) teza o slobodi političkog udruživanja. Autori su smatrali potrebnim da obavijeste javnost o toj slobodi: »[...] ovakva neobaveštenost nije samo posledica svesnog prećutkivanja već i uvrežene sklonosti da se slika sadašnjeg stanja stvari projektuje u bližu prošlost, koja tom stanju prethodi, pa da se minulo doba zamišlja i prikazuje samo iz perspektive današnjih ideoloških i vladajućih interesa« (str. 175).

Jedno nebitno, epizodično događanje, kao što je bila tzv. parlamentarna opozicija 1945. u Jugoslaviji, tom je knjigom dobilo naknadno privid realne tzv. demokratske alternative, naglašavanjem političkog značenja predratnih političara bez sljedbenika. Značaj sukoba između opozicije i revolucionarnih snaga zadobio je u toj knjizi neslućene razmjere, te poslužio kao dokazni materijal za poantu koja glasi: »Nikad, apsolutno nikad, nijedna vlast na ovom svetu ne treba da ostane bez opozicije i protivnika« (D. Čosić) (str. 163). Pitanje »slobode od straha« suprotstavlja se svojom »univerzalnošću« jednoj autohtonoj revoluciji, a takva analiza formativnog perioda još je jedan od načina da se proširi »balkon komunizma« (u njegovoj »boljševičkoj varijanti«).

Ta je knjiga još jedno »otkrivanje« »tabu« teme iz naše prošlosti i žalobna priča o sudbini mudrih iz zavjetrine, a ne istraživanje onoga vremena koje svojim događanjima nadilazi lamentacije o pojedinačnim sudbinama i privilegijama izraslim na konceptu »demokracije« stare Jugoslavije. Istraživanje određenog perioda, na izloženi način, poslužilo je autorima i da daju aktualne zaključke, te se utoliko izbor perioda 1944—1949. čini presudnim pri zaključku: »Uz neke druge, tradicionalne demokratske uticaje, udeo ovog boljševičkog nasleđa u društvenom razvoju i političkom sistemu još uvek je višestruko očigledan. Stoga bi tek potpuno odbacivanje ovog boljševičkog nasleđa moglo da nas ponovo suoči sa onom istom dilemom koja se otvorila 1945, dilemom:

¹ E. Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Beograd 1977, 83.

² Isto, 87.

pluralizam ili monizam. A istinsko razrešenje ove dileme jedino može proizaći iz praktičnog korišćenja ustavne slobode udruživanja kao *opšteg i jednakog* (kurziv VK—KC) prava, kojim raspolažu svi građani bez ikakve razlike« (str. 182). Da se izbor dogodio 1945. i ranije, autori znaju, ali se ne opredjeljuju za uspostavu drugog koncepta demokracije (čiji su temelji: sloboda uopće, demokracija uopće u svom apstraktnom građanskom izvoristu). »Dilema« je ipak mnogo ranije i to najlegitimnije razriješena, poznato je.

Katarina Spebnjak

ČIRIL PETEŠIĆ, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945*,
Zagreb 1982, 276 str.

Potkraj 1982. godine tiskana je, u izdanju OOUR-a VPA (RO Novinsko-izdavačka djelatnost »Vjesnik«) i OOUR-a »Globus« (ČGP »Delo«), a u suradnji s Komisijom za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora SRH te s predgovorom Dušana Bilandžića (XI—XVI), knjiga *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945*. autora Ćirila Petešića, novinara, feljtonista, publicista i prevodioca, koji je dosad, uglavnom u okvirima svoga interesa za obradu pojedinih povijesnih tema, pogotovu povijesti Katoličke crkve u Hrvatskoj, objavio tri knjige, više stotina napisa u raznim listovima i časopisima, niz zapaženih feljtona, jednu znanstvenu raspravu te više prijevoda knjiga, papinskih enciklika i ostalog.

Ovaj se put, međutim, upustio u pokušaj prikaza sudjelovanja vjernika, a pogotovu svećenika u našem revolucionarnom ratu, izbjegavajući, osim uzgredno i gdje je bilo nužno, teme o kolaboraciji crkvene hijerarhije s okupatorima, kvislinzima i nosiocima unutrašnje kontrarevolucije. Pokušaj je to značajniji ako se zna da tema svećenika-sudionika revolucionarnog rata u nas nije gotovo ni dotaknuta. Tom se problematikom pozabavilo dosad tek nekoliko autora (Ivan Lazić i Ivica Mlivočić za Hrvatsku, Roman Kavčić i Miloš Rybář za Sloveniju, te dijelom i Vladimir Dedijer i Slobodan Nešović). Manji se radovi na tu temu mogu još pronaći i u redovitim izdanjima društava katoličkih svećenika.

Mada se autor koristi svim dosad objavljenim radovima na tu temu, pogotovu onim tiskanim u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, knjigu u cjelini, ipak, zasniva na iscrpnoj izvornoj arhivskoj građi (Arhiv IHRPH, Arhiv Hrvatske i Muzej revolucije u Zagrebu), dodatnim podacima iz niza zbornika pojedinih arhiva, institucija i instituta određenih gradova, otoka i područja, dokumentima koji su u privatnom posjedu i detaljima iz dnevnog tiska te razgovorima s pojedinim živim sudionicima revolucionarnog rata u nas. Iz tih se razloga knjiga najvećim dijelom odnosi tek na katoličko svećenstvo Hrvatske, a dijelom — i to većim — Slovenije te Bosne i Hercegovine. Samo usput u knjizi se razmatra i Srpska pravoslavna crkva te Islamska zajednica u to vrijeme. Ako zanemarimo da autor, usprkos opsežnoj dokumentaciji, ne pokriva ni sva područja navedenih republika, bar ne podjednako, čime su određeni događaji